

Trávníček, František

K otázce původu laštiny

In: Trávníček, František. *Příspěvky k dějinám českého jazyka*.
Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1927, pp. [107]-120

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118666>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VI.

K otázce o původu laštiny.

Podstata laštiny.

41. 1. Nejlepší znalec polských nářečí K. Nitsch, obíraje se s otázkou jazykové hranice mezi češtinou a polštinou, vyslovil mínění, že ta část laštiny v našem i pruském Slezsku, jež se táhne širokým pruhem v sousedství polštiny, je přechodné nářečí česko-polské. Srovn. MPKJ. IV, 225 sl. a zvláště 271—272. K tomuto mínění jej vede ta okolnost, že má laština některé polské znaky, jako přízvuk na předposlední slabice, nedostatek délky, změnu *ā* v *o* atpod.; viz podrobněji dále v § 43.

Z toho, jak chápeme název přechodné jevy, přechodná nářečí, a jak jej chápe také Nitsch, vyplývá, že na lašském území seděli a sedí od původu příslušníci čes. jazyka, k nimž se časem rozšířily některé jevy, zákony vzniklé na sousedním území osazeném Poláky; příčina tohoto šíření je blízká příbuznost češtiny a polštiny.

2. Polívka v RozprFilol. 57 vykládal vznik laštiny míšením českého a polského obyvatelstva, při němž čeština z části podlehla polštině, přejavši z ní některé hláskové jevy. Podobně praví o části laštiny, totiž o nářečí hornoostravském, v JagArch. XXII, 376. Srovn. i SlovPřehl. IV, 118 sl. Je tedy laština podle Polívky nářečí smíšené.

Když později vložil své mínění o laštině Nitsch (viz sub 1), Polívka vyslovil proti němu námitku, že je nedosti přesné (NárVěstČ. II, 112): „Pan Dr. Nitsch spokojuje se tím, že dialekt ten nazývá >přechodním<. Mně tento termín jest příliš málo přesný a jde mi o vysvětlení toho, jak se tento dialekt vyvinul“. Před tím praví Polívka: „Z hláskových změn jest patrné, že toto smíšení (Čechů

s Poláky) nastalo, když v tomto dialektě jako v celém území českoslovanském byla dokonána změna nosovky ϵ v a a změna \acute{e} v \acute{e} , a za pslov. *tolt*, *tort* proniklo *trat*, *tlat*.“

Ale Nitschovo označení, že je laština nářečí přechodné, není nepřesné, neboť obsahuje výklad, jak laština vznikla; viz výše sub 1. Je to arcivýklad v podstatě jiný než Polivkův. Nitsch Polivkovi s právem namítl, že se zřením k mnohým polským jevům v laštině bylo by třeba předpokládati velmi starý a silný vliv Poláků na české Lachy. To je však málo podobno pravdě a proto se nabízí výklad Nitschův, jenž je pro nás — abych tak řekl — příznivější než výklad Polivkův, protože nepředpokládá tak starý a silný polský vliv na naše příslušníky, nýbrž vysvětluje polské jevy v laštině prostě sousedstvím a blízkou příbuzností češtiny a polštiny.

Něco však lze z Polivkova vysvětlení přejmouti do Nitschova, totiž zmínku o chronologii přechodných jevů: vznikly až po vykonání dvou velmi důležitých změn vyznačujících čes. jazyk, po ztrátě nosových samohlásek a po změně *tort*, *tolt* v *trat*, *tlat*. Byla tedy lašská mluva nějakou dobu úplně čisté nářečí jazyka českého. Srovn. ještě v § 44.

3. Pro Polivkův výklad o vzniku lašského nářečí se zdá svědčiti ta okolnost, že čeština ustupuje polštině. Tak zejména v poslední době konstatuje Vydra ČModFil. VII, 196, že „v některých obcích... zejména starší obyvatelstvo dosud užívá velkou měrou jazyka českého, kdežto mladší vrstva obyvatelstva podlehla již vlivům polštiny a jeho řeč má v sobě jenom nepatrné stopy českých prvků jazykových“.

Ale toto ustupování češtiny polštině děje se především na samých hranicích česko-polských, kde je lze dobře chápati. Menší měrou se pozoruje uvnitř území českého jazyka a má své zvláštní příčiny. V obou případech jde však o ustupování češtiny až v dobách novějších, někde teprve nedávných nebo přímo v době naší. Je pravda, že i v dobách starších čeština mizela, ale hlavně v pruském Slezsku, a to tlakem německým; jinými slovy: Lachové — říkají si Moravci — se tu z veliké části poněmčili, nikoli polštili.

Nesvědčí tedy toto ustupování češtiny polštině proti Nitschovi, jak myslí Vydra l. c. 197, protože ten vykládá stav starší.

4. Je tedy třeba rozlišovati v onom pohraničním lašském pásu dvojitý vývoj jazykový: a) starý = přesahování polských jevů na území čistě lašské neboli vznik přechodných jevů, a b) vývoj novější = míšení českého obyvatelstva s polským a přejímání do laštiny polských znaků, a to jiných než oněch starých. Tak na př. v Tvorkově a Benkovicích se říká *trova, pado, stol* atpod., t. j. o za bývalé *ā*; to je jev starý, přechodný. Dále se tu říká *garbaty, noga, gymba*, 3. os. pl. *perum* atpod. Tu jde o pols. *g, ar* za *r* (*garbaty* = hrbatý), skupinu *ym, um* za *o* (*gymba* — v podobě lašské *huba, perum* — v podobě lašské *peru*); srovn. popis této mluvy u Nitsche MPKJ. IV, 261 sl. Tyto polské jevy se však vyskytují ne veskrze, jak to vidíme u jevů přechodných, nýbrž vedle jevů ryze českých, *γ* nebo *h, r, u* atd. Tento druhý vývoj lze nazvatí míšení češtiny a polštiny.

Nelze vylučovati možnost, že se mísilo obyvatelstvo české s polským již v dobách dávných; ale byl to jistě vývoj celkem řídký a vyskytoval se zase hlavně na samé hranici česko-polské. Pravidlem byl vývoj přechodných jevů, o němž byla řeč sub 1: Čechové (čeští Lachové) a Poláci seděli vedle sebe jako dvě samostatné skupiny a jen sousedství a blízká příbuznost obou jazyků způsobily, že některé jevy vzniklé na pols. území zasáhly částečně také území čes. jazyka, t. j. část lašského území.

42. 1. Vydra l. c. 196 sl. tvrdí, že v některých obcích v prus. Slezsku, „které jsou uváděny polskými jazykozpytci jako obce rázu přechodného,“ zejména starší obyvatelé užívají „velkou měrou ještě jazyka českého“. Má tu jistě na mysli především Nitsche. Z toho, že proti sobě staví „zřetelné nářečí české, v němž se jen tu a tam setkáváme se stopami jazykových znaků polských“, a „nářečí přechodná, v nichž ještě větší menší měrou lze stopovati znaky češtiny“ (str. 196), je viděti, že nesprávně chápe Nitschovy výklady a že si není dobře vědom jazykového stavu v laštině.

Podle Vydry je „zřetelné nářečí české“ jaksi vyšší stupeň českosti než „nářečí přechodné“. To je omyl. Vyšší stupeň českosti je nejčastější typ lašského nářečí. Je to typ, jenž má většinu znaků ryze českých, jako ústní samohlásky místo *e, o, trat, tlat* za *tort,*

tolt, *γ* nebo *h* za *g* atpod., a vedle nich několik znaků polských, na př. *o* za *ā*, vyskytujících se veskrze. Co lze pokládati za znak polský, o tom může býti různé mínění; srovn. dále v § 43. Ale různým pojetím se nemění skutečný jazykový stav lašský; a o ten jde. Tento nejčastější typ lašský nazývá Nitsch přechodným nářečím.

Nižší stupeň českosti je druhý typ lašského nářečí, totiž mající vedle oněch přechodních jevů ještě jiné polské znaky, na př. *g*, *ar* za *ɣ*, *ym* nebo *um* za *q* a *j*.; srovn. v § 414. Tyto jiné polské znaky se nevyskytují pravidlem — jevy přechodné ano —, nýbrž vedle příslušných znaků českých; tedy na př. *g* vedle *γ*, *h*, *ar* vedle *ɣ*, *ym*, *um* vedle *u*. To je typ, jež lze nazvati smíšeným nářečím, a je to typ beze vší pochyby novější než typ přechodný; srovn. výše § 414.

Vydra nesprávně chápe význam Nitschova názvu přechodné nářečí, domnívaje se, že je to typ, jež sám nazývá smíšený. Proto vytvořil pro vyšší stupeň českosti název nový, totiž „zřetelné nářečí české“. Ve skutečnosti však toto „zřetelné nářečí čes.“ není a ani nemůže býti nic jiného, než co myslí Nitsch nářečím přechodným. A to, co má Vydra na mysli při názvu nářečí přechodné, je pro Nitsche nářečí smíšené.

Protože si Vydra nesprávně vyložil Nitschův název přechodné nářečí, domnívá se, že Nitsch nepřesně, v náš neprospěch vystihuje jazykový stav v lašském nářečí sousedícím s polštinou, že v něm vidí více polskostí, než skutečně má.

Zcela zřetelně je viděti, že jde o Vydrův omyl, z tohoto konkrétního případu. Vydra l. c. 197 uvádí na potvrzení svého mínění, že „polští jazykozpytci“ vystihují jazykový stav nesprávně, řadu slov z Tvorkova. Z nich jsou patrné tyto hláskové jevy: *u* za *q* (*kusek*, 3. os. pl. *su* atd.); *a*, *i* za *ɛ* (3. plur. *služa*, *maso*, *penize*); *ř* (*puř trínosta*); *h* za *g* (*s panem bohem*, *žodneho*); *o* za *ā* (*žodneho*, *my momy*). Podle Vydry svědčí ty jevy „zřejmě o charakteru českém“. Nitsch l. c. 261 sl. popisuje mluvu Tvorkova (a Benkovic) velmi podrobně; co uvádí Vydra, jsou proti tomu jen drobčky. Nalézáme pak u Nitsche nejen ony všechny jevy, na něž ukazují Vydrovy doklady, nýbrž i jiné jevy, zcela nepochybně české a Nitschem za české pokládané: *trat*, *tlat* (*brada*, *blato*...); *e*, nikoli dispalatalisací *’o*, *’a* (*beru*, *cera*, *les* atpod.); *er*, *ir*, nikoli

dispalatalisací *ar* za *r* (*černý, tfyrdy* a j.); atpod. Nehledíme-li k tomu, že Vydra zaznamenává mnohem méně jazykových jevů než Nitsch, ukazuje se tedy, že Nitschův jazykový materiál je totožný s materiálem Vydrovým, ba že pro český ráz nářečí podává Nitsch více důkazů než Vydra. Pak by arcit mohlo jíti o rozdíl mezi Nitschem a Vydrou jen v pojetí, ve výkladu jazykového stavu lašského. Vydra však vypisuje věc tak, jako kdyby šlo o rozdíl v materiále, v popise stavu jazykového. K tomu jej svedlo nesprávné chápání Nitschova názvu přechodné nářečí. Vydra se mu mohl vyhnouti jednak proto, že Nitschovo pojetí onoho názvu je v jazykozpytě obvyklé, jednak že jej na omyl přímo upozorňovala totožnost jeho materiálu s Nitschovým.

Tohoto omylu jest upřímně litovati, protože vedl k velmi vážné výtce, činěné Vydrou Nitschovi, k výtce neobjektivnosti, avšak zcela nespravedlivé.

3. To lze a třeba říci, pokud jde o rozlišování dvou hlavních typů nářečních v pohraničním lašském pásmě česko-polském.

Není pochyby o tom, že se poměry od r. 1909, kdy Nitsch uveřejnil svou práci o česko-polské hranici, změnil. Ale tu může jíti jen o míšení češtiny a polštiny, o vnikání nových polských jevů do češtiny, t. j. o změnu v rozsahu novějšího typu lašského; v podstatě se ony dva hlavní typy lašské nijak nemění.

A snad Nitsch při stanovení česko-polské hranice jazykové některou osadu zařadil mezi polské, ač náleží k českým; to by bylo lze dobře vysvětliti neúplným materiálem nebo nesprávnou informací, pokud Nitsch na informace spoléhal. To však bohužel nelze z Vydry zjistiti, protože uvádí velmi málo jazykových fakt; většinou se vyjadřuje jen obecně, a to velmi neurčitě: v mluvě Jabelkova atd. prý lze „větší menší měrou stopovati znaky češtiny“ (str. 196); jazyk majitele usedlosti v Křížanovicích prý „jeví četné znaky moravské“ (197); atpod. Takovými údaji je pak velmi těžko opravovati údaje Nitschovy. Ale kdyby bylo možné něco opravit, šlo by jen o opravu týčící se rozsahu staršího jazykového typu, nikoli jeho podstaty.

Nitsch podrobně l. c. 258 označuje česko-polskou hranici v našem a v pruském Slezsku; tak, že vypočítává poslední čistě polské osady a sousední osady již lašské. Podél této hranice směrem

západním táhne se pás lašského nářečí, jež je podle Nitsche přechodné nářečí česko-polské. Snad není docela přesně stanovena ona hranice, ale jazykový ráz onoho pásu vystihl Nitsch dobře a podle mého mínění i dobře vyložil vznik tohoto jazykového stavu.

Přechodné jevy polsko-české.

43. V nářečí lašském jsou tedy jevy, jež shledáváme v sousedních nářečích polských a jež s velikou podobností pravdě vykládá Nitsch za přechodné jevy polsko-české. Je však otázka, které jevy lze pokládati za přechodné.

Nitsch l. c. 257—258 a JezPolsHist. II, 250 považuje za polské tyto jevy: 1. přízvuk na předposlední slabice; 2. zkrácení všech přízvučných samohlásek, ať měly jakoukoli intonaci; 3. úplnou ztrátu kvantity; 4. úžení samohlásek v slabikách zavřených znělými souhláskami; 5. změnu *ā* v *o*; 6. zachování praslovans. *z* (*z d*); 7. palatalisaci, zejména *d*, *t*, *n* v *ž*, *č*, *ň*.

Podle mého mínění lze za přechodné pokládati jen dva jevy, totiž a) úplnou ztrátu kvantity, b) změnu *ā* v *o*.

1. O přízvuku na předposlední slabice jsem již ukázal výše (§ 37), že je to beze vší pochyby jev domácí, český. Tam šlo o přízvuk ve východní slovenštině, ale platí to také o laštině. Zde je tomu jen poněkud jinak než při východ. slovenštině, neboť sousední nářečí polská mají přízvuk na slabice předposlední. Ale tím nikterak nepadá ostatní argumentace, takže je třeba v přízvuku na předposlední slabice i v laštině spatřovati vývoj samostatný, na polštině nezávislý a s vývojem v polštině jen souběžný.

2. V § 33 jsem připomněl, že se v čes. jazyce původní přízvučná délka ražená v dvojslabičných slovech zachovává (*mira*, *vira*, *kláda*), kdežto tažená délka přízvučná se za týchž okolností zkracuje (*hlas*, *klas*, *vlas*). V laštině mnohá slova s původní raženou intonací ukazují na krátkost. Zřetelně o krátkosti svědčí ta část laštiny, kde se bývalé *ā* změnilo v *o* nebo místy před *m*, *n* v *u*. Tak je na př. v nářečí hornoostravském *draha*, *jama*, *kláda*, *krava*, *rana*, *skáta*, *stama*, *vřaha*, *vřana*, *šaba*, — *blato*, *maslo*, *sadlo* atpod.; viz u Loriše 8—9. V době, kdy se *ā* měnilo v *o*, bylo zde *a*,

neboť z *dráha* by bylo vzniklo *droha*, z *kráva krova*, z *bláto bloto* atd. Z toho se zdá vyplývati, že se v laštině zkrátily nejen délky tažené, nýbrž i ražené. Protože se jinde v češtině ražené délky zachovávají a protože se ražené délky jako tažené zkrátily v polštině, zdá se to svědčiti, že tu laština šla touž cestou jako polština, že zkrácení tažených i ražených délek je v laštině polonismus, jev přešlý z polského území také na část území českého jazyka.

Není pochyby o tom, že laština měla v slovech *jama*, *vrana*, *bláto* atd. v době změny *á* v *o* krátkost. Z toho však ještě nikterak nevyplývá, že je to polonismus nebo přechodný jev česko-polský. Krátká kvantita v oněch nebo podobných slovech se vyskytá nejen v sousedství polštiny, nýbrž na Slovensku, po celé Moravě, v Čechách velmi hojně v nařečí českomoravském (polenském a polnickém) a v některých případech i jinde, zejména na východě. Srovn. v mém článku v *ČasModFil.* II, 3 sl. a zejména 100—101. Za těchto okolností je tuším nemožné vykládati lašské *jama*, *bláto* atd. za polonismus. Kdybychom přijali tento výklad, musili bychom předpokládati, že se krátkost rozšířila z laštiny na Moravu a do Čech, anebo, že krátkost na Moravě a v Čechách vznikla jinak než v laštině. Oba předpoklady jsou velmi málo podobny pravdě.

Třeba tedy se domnívati, že vznik krátké kvantity u slov s původní přízvučnou raženou intonací v laštině a vůbec v čes. jazyce je jev na polštině nezávislý, že oba jazyky dospěly k témuž výsledku samostatně. To je zřejmé dále z té okolnosti, že v češtině vznikla krátká kvantita jinak než v polštině. V polštině se bývalá ražená délka zkrátila v době, kdy se zkrátila i délka tažená, kdy intonační systém zanikal a vznikal systém, jež zastihujeme v dobách historických. V češtině však nevznikla krátkost u slov *jama*, *vrana*, *bláto* atd. hned tehdy, kdy se zkrátila bývalá délka tažená (*hlas*, *klas*...). Ražená délka se nějakou dobu v celém čes. jazyce zachovávala a teprve časem se zkrátila.

Vývoj byl tento. Slova s raženou intonací neměla délku ve všech pádech, nýbrž v některých kvantitu krátkou. Tak na př. jména typu *kladá* měla krátkost v instr. sing., gen., dat., lok. a instr. pl.: *kladú*, *klad*, *kladám*, *kladách*, *kladami*. Tento typ se dodnes drží u některých jmen v čes. jazyce spisovném a řidčeji také

v nářečích; na př. spisov. *jáma, jámy, jámě, jámu, jámo*, plur. *jámy*, ale *jamou, jam, jamám, jamách, jamami*. U mnoha jmen se tato kvantitativní dvojítoť vyrovnala v čes. jazyce spis. a také jinde tak, že délka z nom. sing. atd. pronikla do instr. sing. atd.; na př. *břiza... — břizou*. U některých naopak vznikla veskrze krátkost: *saze, kaše, pěna, cesta, ryba, sluka* atp. Tedy krátkost za raženou délku se vyskytá v celém českém jazyce. Ale v nářečí českomoravském a ve všech ostatních nářečích směrem východním je krátkost mimo u slov *saze* atd. ještě u mnohých slov jiných, *jama, vrana* atd., celkem u většiny nebo skoro u všech slov s původní raženou délkou. I tato krátkost vznikla vyrovnáním dvojítoť *jáma... : jamú* v typ *jama... : jamú*. Existence krátkosti — třeba v různém rozsahu — po celém území čes. jazyka je velmi bezpečné svědectví, že to není polonismus nebo přechodný jev česko-polský.

Po bývalé délce se zachovaly stopy i ve východních nářečích; tak je na př. v hanáctině *kráva, práca, sláma, míra, nůza* (z *nůza*) a pod.; místy v laštině *krova, slóma* (z *kráva, sláma*) atd. Ale i slova typu *saze, ryba*, jež se vyskytají ve spisovné mluvě čes., kde je délek nejvíce, mají v některých nářečích délku; je na př. proti spisov. *ryba* jihočes. *rejba* (z *rýba*), proti *saze* jihočes. *sáze*, proti *sluka* hanác. (místy) *slóka* a valaš. *slúka* atpod. Srovn. ČasModFil. VII, 101. Tuto rozmanitost v kvantitě si dovedeme vysvětliti jen tak, že jde na celém území o vývoj v podstatě týž, ale různý v rozsahu. A tu nelze předpokládati vliv polštiny, protože je pro západní nářečí vyloučen. Ale také proto, že by bylo nejasné, proč je ve mnohých slovech délka.

Lze tedy krátkost v slovech *jama* atd. s plným právem pokládati všudy, i v laštině, za jev čistě český¹.

3. Lašská střidnice *z* za praslovans. *dj* (viz v § 18^s) rovněž není polský jev, nýbrž domácí, český. Vyskytá se *z* také ve

¹ Zkrácení délky u těchto slov v laštině je starší než všeobecný zánik délek; ten je pozdější. Tedy v době, kdy ještě laština rozlišovala délku a krátkost, zkrátilo se *jáma, kláda, bláto* atd. v *jama, klada, blato*. Pak se rykonalo krácení všeobecné, jemuž podlehly všechny délky, které tehdy v laštině byly; na př. *dobrý — dobry, dobré — dobre, dobrú — dobru* atpod. Nazývám to výše „úplná ztráta kvantitý“.

východní slovenštině; na př. *preza* (= *predja*) CzambelReč 311. Tu se snad zdá polonismem jako v laštině. Ale je *z* i v celé střední slovenštině, na př. *cuži, jez, meza, házat* atpod. Tu je tuším nesnadno mluvit o polonismu. Leda bychom se domnívali, že *z* vzniklo v Oravě, v sousedství polštiny, a že se odtud rozšířilo po celém území středoslovenském. Ale to by byl výklad velmi málo přesvědčivý. Shledáváme *z* částečně i v západ. slovenštině; na př. v nářečí bělohorském *sázat, jez* atpod., ale *cuži* vedle *cuži, meza* a j. Suchý 14. Je snad možné předpokládati, že *z* proniklo až na jih západoslovanského území, až do stolice bratislavské ze severu, ze stolice trenčínské, kde původně sídlili Poláci. A zase by to byl předpoklad velmi málo podobný pravdě. A konečně se vyskytuje *z* místy také v moravské slovenštině, na Lanžhotsku: *sázat, házat, jez, pověz, hovazi* atpod. Folprecht Přísp. 17. Pochybuji, že je možná vykládati to vlivem slovenštiny (bývalé uherské).

Sám rozsah hlásky *z* svědčí tedy dosti přesvědčivě tomu, že je všude v českém jazyce, i v laštině, původu domácího. Bylo by arcíř lze a priori se domnívat, že v laštině a snad i ve východ. slovenštině je *z* vlivem polským, kdežto jinde původu domácího; ale to by byl předpoklad zcela zbytečný a mnohem méně přesvědčivý než výklad, že je *z* všude původu stejného, domácího. Nesmíme zapomínati, že *z* bývalo v dobách předhistorických po celém území čes. jazyka, i tam, kde je dnes *z*. Jde tedy v laštině a jinde o zachování pračeského stavu. K tomu tuším není potřebí předpokládati vliv cizího jazyka; je to právě takový dialektický jev jako na př. zachování skupiny *šč* (proti změně v *št*). Vliv polského jazyka by byl v případě *s z* a priori podoben pravdě, kdyby šlo v laštině a jinde o změnu pračes. stavu odchylně od ostatních nářečí čes. jazyka a shodně s polštinou.

4. Při palatalisaci souhlásek *d, t, n, v, c, z, ň* může jíti v laštině o dvě věci. To vysvitne ze stručného přehledu palatalisace těchto souhlásek v českém jazyce.

Před palatálními samohláskami *i, é, e* se za souhlásky *d, t, n* vyskytá skoro po celém území čes. jazyka buď *ď, ť, ň* nebo *z, c, ň*; *ď, ť* a *z, c* jsou jen dva různé odstíny palatálních souhlásek, vzniklé z *d, t*. Na př. středočes. *děti* (= ve výslovnosti *děti*), *tělo, němej, nic* (= ve výslovnosti *nič*), *dítě* atpod., hornoostravs. *nic, čicho*,

chozít, chceš, žedei (Loriš 18, 19, 20). K některým podrobnostem srovn. § 311 b, c.

Před samohláskami *e, ь* a jeho střídnicemi je *ď, ť, ň* nebo *z, c, ň* jen na menší části českého jazykového území. Tak je v střední slovenštině; na př. *děsať, děň, otec, tetka, nemám, nesjem* atpod.; ve východní slovenštině: *nemam, ocec, zevec* atd.; místy v morav. nářečí kopaničářském *vedete, tetka hrnec* (ale *ne, neseš*) Bartoš Dial. I, 38, — *neňechá, sadne, ceplý, vezece*¹ tamt. 40, 41; v nářečí starojickém *hrnec, nesete, vedete* atpod. tamt. 87. Laština náleží k těmto nářečím; v menší části je *ň, ď, ť* (srovn. Bartoš Dial. I, 105), ve větší *ň, c, z* nebo *ň, c, ž* nebo *ň, č, ž* (tamt. 106, Loriš 18—20, Nitsch MPKJ. IV, 266 a Stavař).

Na větší části území čes. jazyka je tedy před *e* a *ь* *d, t, n*; na př. středočes. *den, deset, otec, kost, hrnec, nemám* a j. Z východních nářečí má *d, t, n* západní slovenština; srovn. u Suchého 7—9 (pro nářečí bělohorské) a u Vážného ve SbornMatSl. III, 60 (pro nářečí trnavské)².

Se zřením k tomuto vývoji palatalisace je patrné, že při otázce česko-polských jevů v laštině vůbec nemůže jíti o palata-

¹ Bartoš píše *ceplý, vedzece* atpod. Je to asi *ceply, vezece*; či snad *cieply vezece*?

² Menášk v Slavii IV, 192 mi vytýká, že ve spisku „O českém jazyce“ mluvím o tvrdé výslovnosti slabik *de, te, ne* v západ. slovenštině, ale že je tu instr. sing. *dnem* (=praslovans. *днемъ*). Je však zcela jasné, že *ň* v *dnem* není hláskoslovně, nýbrž analogické. Toto jméno přešlo v západ. slovenštině k *jo*-kmenům, jako k nim přešlo i na př. v čes. jazyce spisovném, kde je *den* atd., *stupeň* a *sršeň* (Gebauer HistMl. III 1, 410). Je proto nomin. *deň*, instr. *dnem* atd., jako je *stupeň, sršeň*. Do *jo*-kmenů přestoupilo jméno *den* v podobě *deň* nejen v západ. slovenštině, nýbrž i ve střední a ve východní, v laštině, v morav. nářečích, ba i místy v Čechách; srovn. *deň, tejdeň* v nářečí kladském (Kubín Lidoml. 95) a v litomyšlském (Hodura 30). Na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku k *jo*-kmenům přešla i jiná jména *n*-kmenová, jako *ječmeň, kameň, jeleň* atd.

Podobně analogií, nikoli hláskoslovně vlivem *-ь*, vzniklo *ď, ť, ň* u žens. *i*-kmenů (*smrt, kost, hruď, zeď, daň, dlaň* atd.) v západ. nářečích, kde je jinak *d, t, n* před *e, ь*; a to analogií podle gen. atd., kde se *ď, ť, ň* vyvinulo foneticky. Srovn. o tom u Gebauera v HistMl. I, 371, 386, 403 a III 1, 366, 371, 376. Jsou tu dosti hojně rozdíly dialektické; někde se vyskytá pravidlem *-ď* atd., jinde *-d*, někde pak *-ď* vedle *-d*, t. j. *-d* u jedněch slov, *-ď* u druhých.

lisací souhlásky *n* před *i, é, ě*, protože se provedla skoro na celém území čes. jazyka, a je to tedy zcela nepochybně jev domácí, na polštíně nezávislý. Při palatalisaci *n* před *e, ь* by bylo a priori možné mluvit o polském vlivu na laštinu; ale viz dále.

Palatalisace *d, t* před *i, é, ě* je rovněž skoro po celém území čes. jazyka; je tedy i v laštině původu čistě českého. Na polský vliv by bylo možné myslet jen při té okolnosti, že se z *d, t*, vyvinulo nikoli *ď, ť*, nýbrž *c, z* (*ć, ź*). To platí také o palatalisaci *d, t, v c, z* před *e, ь*. Tu však by bylo lze a priori pokládati za česko-polský přechodný jev ještě to, že se *d, t* vůbec palatalisovalo.

Palatalisace *d, t* v *z, c*, nikoli v *ď, ť*, nemůže však býti pokládána jev polský; jak jsem vyložil v § 371, je to zcela nepochybně jev domácí, český.

To pak, že se palatalisovalo *d, t, n* před *e, ь* — nehledíc k tomu, zda z *d, t* vzniklo *ď, ť* či *z, c* —, je podle mého soudu jev rovněž čistě český. Ve východní slovenštině a v laštině by jej bylo možné pokládati za jev polský, vlastně za jev přeshlý z polštiny na sousední území čes. jazyka, tedy za přechodný jev polsko-český. Tak však tuším nelze dobře vykládati *ď, ť, ň* v střední slovenštině; tu jde beze vší pochyby o vývoj domácí a z toho vyplývá, že i ve východ. slovenštině a v laštině vzniklo *ď, ť, ň* atpod. před *e, ь* vývojem ryze českým. Podle tohoto výkladu je tedy na jedné straně *d, t, n* (*den, otec, nemám*) a na druhé *ď, ť, ň* (*deň, otec, ňemám*) výsledkem dialektického vývoje českého jazyka, jenž se pozoruje při tak mnohých jevech. A při palatalisaci souhlásek *d, t, n* se dialektické rozdíly projevují i po jiných stránkách: místy je veskrze *n* nebo *d, t, n* (i před *é, i, ě*); před *ě* bývá *d, t*; srovn. v § 311 *b, c*. —

Mimo palatalisaci souhlásek *d, t, n* shoduje se laština s polštinou proti většině nářečí čes. jazyka ještě v palatalisaci souhlásek *s, z* v *ś, ź*; na př. *noším, beśeda, śoha* (= sáha), 3. plur. *prośo, huś*, — *éima, na voze, źac* (= zet), *hroźba* atpod. Domnívám se, že ani tento jev nelze vykládati tak, že souvisí geneticky s polským. Především je důležité, že se *ś, ź* vyskytá jen v části laštiny, totiž v hornoostravs. nářečí; srovn. u Loriše 24, 25. V laštině na území pruském je *s, z* vedle *ś, ź*; tak v Benkovicích a v Tvorkově (Nitsch MPKJ. IV, 265 sl.). V opavštině se vyskytá jen *s, z*;

srovn. u Stavaře. Bylo by arcit možné se domnívati, že tu byla laština zasažena polským vlivem jen z části, jak to pozorujeme při změně *ā* v *o*; viz § 44. Ale mezi oběma jevy je jistý rozdíl: změna *ā* v *o* se vyskytuje jen v sousedství polštiny, kdežto palatalisace souhlásek také jinde v čes. jazyce. A jsou-li ve vývoji palatalisace i jiných souhlásek dialektické rozdíly, nemohou převapovati ani rozdíly u souhlásek *s, z*. Dále pak třeba mít na mysli tu okolnost, že palatální *s, z* bývalo kdysi v celém čes. jazyce, takže laš. *ś, ź* je jen pokračování stavu pračeského. Předpoklad, že se pračes. stav udržel v laštině vlivem cizím, není nutný, ba ani ne příliš podobný pravdě. Rozšíření palatálního *s, z* jen v části laštiny dovedeme si proto lépe vyložití jako dialektické rozdíly v jevu domácím; velmi blízkou obdobou tomu je na př. zachování *ł* jen v části hanáckých nářečí. Srovn. v § 37a.

Palatální *s, z* má také východ. slovenština; viz l. c. Z materiálu Czambelova je zřejmé, že *ś, ź* není veskrze. Proto a z uvedených příčin jiných pokládám i východoslovens. *ś, ź* za jev domácí.

5. Úzením samohlásek v slabikách zavřených znělými souhláskami rozumí Nitsch změnu *a* v *o, e, ě* v *i* a *o* v *u*; na př. v hornoostravs. nářečí: *hlod* (ale *hladu*), *hod* (*hada*), partic. *zacól* (*zачаła*), *krod* (*kradla*), — *bih* (ale *běhu*), *břih* (*břeha*), partic. *trřil* (*třela*), *břid* (*bředla*), — *javur* (ale *javora*), *porud* (*porodu*), *schud* (*schoda*) atpod. V nářečí opavském se tento jev nevyskytá.

Je však otázka, zda se zákon o úzeni v horní ostravštině a vůbec ve východ. laštině opravdu projevuje. K stanovení tohoto zákona vede okolnost, že se za *a, e, ě, o* vyskytují hlásky *o, i, u*, jež jindy bývají střidnicemi za dlouhé *ā* atd., jež se však ve mnohých případech zdají střidnicemi za krátké *a* atd. Je-li tedy na př. *mroz* — *mrazu*, *chlīb* — *chleba*, *hura* vedle *hora*, lze vykládati *o, i* a *u* z *ó, é* a *ú*; srovn. čes. spis. a j. *mráz* — *mrazu*, *chléb* — *chleba*, lidové *hūra* (= *půda*) — *hora*. Ale v případech uvedených shora (*hod* — *hada* atd.) se nezdá dosti dobře možné vykládati *o* z *á* atd. a nabízí se výklad, že se tu jako v polštině zúžilo *a* v *o* atd. proto, že je v slabice zavřené znělou souhláskou (dnešní nebo bývalou). Jazyková fakta však tomuto zákonu odporují. Tak případy, kde je zúžená samohláska před souhláskou neznělou; na př. *kołovrot* (*kolovratu*), partic. *pos* (*pašta*), — *pik* (*pekla*), —

*usmy*¹. Zejména pak proti onomu zákonu svědčí slova, kde žádané zúžení není; na př.: *vajco, jahňa, korab, maj, napad, navať, raj, sadlo, zakaz, kolaž, pan* (vedle *pun z pon*), — *křídélko, cevka, dej, počkej...*, *zež, čelež, krev, mrkev...*, *ved (vedla), ščeblo, ščehno, lehko*, — *kolco, možne, hrozny, hrožba, vožba, pod, roz* (předpona), *ňeskorši* atpod. Snad by bylo lze některé z těchto případů vysvětliti analogií (*vožba* podle *vožíc...*), ale všechny sotva. A bylo by divné, že analogie nepůsobila ve mnohých případech jiných, kde k ní byla příležitost; na př. v *hod...*, *třil...*, ač ve většině tvarů není kořená samohláska v zavřené slabice (gen. *hada...*, fem. *třela...*).

Z toho lze usuzovati, že v laštině onen pols. zákon o úžení samohlásek *a, e, é, o* není.

Jak jest lašské samohlásky *o, i, u*, v případech typu *hod—hada* vykládati, je otázka jiná. Pro nás by stačilo poznání, že lašské poměry jsou jiné než v polštině a že tu tedy nelze vůbec mluviti o vlivu polštiny na laštinu. Ale aspoň zhruba ukáží, jak laš. samohlásky *o, i, u* v těch případech, kde Nitsch předpokládá zákon o úžení, vznikly; totiž z dlouhých samohlásek *á, é, ie* a *ó*. Tak při participiích typu *začol, ktod* je třeba míti na paměti délku, kterou shledáváme i v jiných nářečích čes. jazyka; srovn. moravs. a j. *začál, tál...*, slovens. spis. *kládol, hídol, priadol...* K partic. typu *třil, jid (jedla)* srovn. jihočes. *míl (= měl), šíl, žil*, moravs. *šíl, šil (= šel)...*, slovens. *viedol, vliekol...* S hornoostr. *hod (hada)* se shoduje jihoč. *hád, s bih* doudlebs. *bih*, se *žol (žalu)* slovens. *žial*. K imper. *pol (palme), prov, provme* srovn. slovens. imperativy *chvál, pál, vrál* atd. Hledíme-li tedy k tomu, že kvantita není v čes. jazyce jednotná a že se zejména silně odlišuje ve mnohých nářečích od kvantity spisovné, z níž se zpravidla vychází, lze ony lašské případy docela dobře vyložiti z *á, é, ie* a *ó*. Tomuto výkladu nasvědčuje také ta okolnost, že na druhé straně ukazuje laština často na krátkost tam, kde má spis. čeština délku, a že lze tuto krátkost doložiti z jiných nářečí; na př.: *blana, blato...* = moravs. a j. *blana (blaňa), blato; hrach, prah, mak...* = moravs. a j. *hrach,*

¹ Tyto a následující příklady jsou veskrze z Lorišova popisu nářečí hornoostravs., ale z míst velmi různých, proto neuvádím při každém dokladu stránku.

prah, *mak*; *raj* = slovens. *raj*; *nas* = hanác. (místy) *nas*. Že tyto a pod. dialektické rozdily v kvantitě lze dobře pochopiti právě tak jako dialektic. rozdily hláskové, tvarové atd., připomněl jsem již v § 33s. Kdybychom na ně zapomínali, dopouštěli bychom se chyby a vedlo by to často k nesprávným výkladům i hláskoslovným, jak vidíme v našem případě.

44. Vložil jsem podrobněji v minulém §, že za přechodné jevy polsko-české lze v laštině pokládati úplnou ztrátu kvantity a změnu *ā* v *o*. Z těchto dvou jevů se vyskytá v celé laštině jen první, úplná ztráta kvantity; srovn. pro nářečí hornoostravs. Loriše, pro pohraniční pás táhnoucí se jako pokračování horní ostravštiny směrem severozápadním až do pruského Slezska Nitsche (MPKJ, IV, 261 sl.), pro nářečí opavské Bartošovu Dial. I, 97 sl. a Stavaře, pro moravskou část laštiny pak Bartošovu Dial. I. c.

Změna *ā* v *o* se pozoruje jen ve východní polovici laštiny, totiž v horní ostravštině a v pásu, jenž se od ní táhne na severozáp. až do pruského Slezska. Kromě toho pak z části v moravské laštině, totiž podle Bartoše Dial. I, 100 v Místku, v Metylovicích, na dolním (severovýchod.) konci Palkovic, v Chlebovicích, Stařiči a v Paskově. Na Opavsku se tato změna nevyskytá.

Z toho je viděti, že ono přesahování jazykového vývoje z území polského na naše je celkem dosti nepatrné. A toho si musíme býti vědomi, když pravíme, že je laština přechodné nářečí polsko-české nebo česko-polské. Bylo by přesnější, kdybychom říkali, že je laština nářečí českého jazyka s dvěma přechodnými jevy polsko-českými a na západní části svého území jen s jedním přechodným jevem. Hledíme-li pak ještě k té okolnosti, že úplná ztráta kvantity je jev dosti pozdní a že změna *ā* v *o* není bez pochyby jev nijak zvláště starý, můžeme laštinu všim právem pokládati za nářečí čes. jazyka.